

ЦИГАНЕНКО
Лілія Федорівна
доктор історичних наук, професор
кафедри всесвітньої історії
Ізмаїльського державного
гуманітарного університету
(м. Ізмаїл)

**ПРЕДВОДИТЕЛІ ДВОРЯНСТВА
ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИХ ГУБЕРНІЙ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ
(кінець XVIII – початок XX ст.)**

У статті розглядаються станові та адміністративні функції предводителів дворянства південноукраїнських губерній, визначається їх роль в системі управління краєм наприкінці XVIII – початку XX ст.

В статье рассматриваются сословные и административные функции предводителей дворянства южноукраинских губерний, определяется их роль в системе управления краем в конце XVIII – начале XX вв.

The article investigates the class and administrative functions of the noble leaders of the South Ukrainian provinces, their role in an administrative system of the region in the end of XVIII – beginning XX centuries is defined.

Предводители дворянства – одна з ланок політичної структури Російської імперії кінця XVIII – початку XX ст. Відіграючи провідну роль в становій дворянській корпорації, вони не тільки концентрували в своїх руках функції дворянських товариств, але й являли собою помітний важіль адміністративно-управлінського апарату російського самодержавства. Широка компетенція та особливий статус зробили предводителів дворянства невід’ємним атрибутом провінційного життя.

Загальна оцінка інституту предводителів дворянства була дана ще в історіографії XIX ст. Вона обґрунтовувалась рядом дослідницьких праць, які не зважаючи на певні недоліки, зберегли певну наукову значущість і до сьогодні [1]. За радянських часів історія зародження, становлення, розвитку і

діяльності інституту предводителів дворянства була однією з найбільш заідеологізованих та майже не досліджувалась.

В наш час ми спостерігаємо підвищення інтересу до вивчення історії як дворянства взагалі, так і окремих його інституцій. Сучасні дослідники намагаються чітко окреслити основні суспільно-політичні ідеали, ціннісні орієнтації та ментальні стереотипи провідної верстви російського суспільства XIX ст. [2].

Першою з російських дворянських інститутів корпоративного самоуправління виникла посада повітового предводителя, яку було введено в Російській імперії указом від 14 грудня 1766 р. Спочатку вона задумувалася як тимчасова, введена через необхідність якимось чином зорганізувати дворянство для виборів депутатів до Законодавчої комісії і для складання наказів.

Перші дворянські предводителі Південної України були обрані в 1767 р. напередодні проведення зборів для виборів депутатів Законодавчої комісії, ними стали капітан Єгор Арапов (Жовтий гусарський полк), секунд-майор Стефан Пищевич (Чорний гусарський полк), ротмістр Яков Курилов (Дніпровський пікінерний полк), ротмістр Іван Гаврилов (Донецький пікінерний полк), аудитор Карл Готовцев (Самарський гусарський полк), підполковник Іван Шевич (Бахмутський гусарський полк) [3, с. 630].

Про повітових дворянських предводителів, обраних на Півдні України в кінці 60-х – на початку 80-х років, до губернської реформи, відомостей майже не залишилося. Маємо лише згадки про катеринославського предводителя дворянства поручика Івана Руденка й предводителя одного з повітів Новоросійської губернії генерал-поручика Федора Чорбу [4, с. 78–79]. Оскільки в умовах старої системи управління посада предводителя не мала адміністративних функцій, губернська влада на той час цілком залишила вибори предводителів місцевій ініціативі. Однак нечисленне, різнорідне та різномовне південноукраїнське дворянство виявилось байдужим до цієї справи.

Офіційно губернських предводителів дворянства започаткувала Жалувана грамота дворянству 21 квітня 1785 р., дія якої була поширена і на

південноукраїнські землі. Запровадження губернського устрою свідчило про готовність російського уряду перекласти частину своїх повноважень на місцевий дворянський корпус, який склався на початку 80-х рр.

Перші на південноукраїнських землях вибори предводителя дворянства пройшли 1785 р. у Катеринославському намісництві. На цю посаду було обрано бригадира Костянтина Миколайовича Лалоша. Наступні дворянські вибори відбулися у 1788 р. вже в Кременчуці, який на той час виконував роль адміністративного центру намісництва. На посаду губернського предводителя дворянства було обрано предводителя дворянства Кременчуцького повіту Миколу Васильовича Капніста. Він виконував ці обов'язки протягом двох термінів – до 1792 р. У 1793 р. предводителем Катеринославського губернського дворянства було обрано Михайла Петровича Камбурлея [5, с. 71].

Становлення дворянської корпоративної організації у Катеринославській губернії мало свої особливості, які були зумовлені, по-перше, з частою зміною кордонів і перенесенням до різних міст губернських та повітових центрів, що вимагало проведення позачергових виборів та дестабілізувало роботу дворянських станових організацій. По-друге, неоднорідний склад предводителів. Більшість обраних на ці посади наприкінці XVIII ст. репрезентували служилу (офіцерсько-козацьку) частину дворянської спільноти губернії.

Аналіз архівних даних дозволяє стверджувати, що з 53 дворянських предводителів повітів Катеринославської губернії, які займали посади протягом 1784–1799 рр. переважна більшість (майже 80%) були військовослужбовцями. Розбіжність чинів серед предводителів був досить значний – від підпоручика до генерал-поручика, але частіше за все на ці посади потрапляли дворяни, які мали чин секунд-майора. Досить строкатим виявився і етнічний склад предводителів. Серед них були українці (С. Білий, О. Ковпак, В. Чернявський, В. Бантиш), поляки (А. Остроградський, Ф. Сахновський), вихідці з південнослов'янських земель (Г. Шевич, С. Божедарович, Ф. Ваній, І. Міхалча).

Предводитель губернского дворянства, як офіційний представник місцевої дворянської корпорації, вів не тільки внутрішньостанові справи, а й був безпосереднім учасником загального управління губернією. Так, він входив до складу найавторитетніших губернських державних та громадських організацій як-от: губернське правління; губернські відділи у земських, міських, військових справах; губернський лісоохоронний комітет; губернська оцінювальна комісія; губернський комітет піклування про в'язниці тощо. Лише перелік комітетів та комісій, в яких предводитель дворянства повинен брати участь, свідчить про його причетність практично до всіх сфер місцевого управління та господарської діяльності. В деяких організаціях предводитель виступав в якості голови.

Обов'язки повітового предводителя дворянства не дуже відрізнялися. Так, наприклад, у 1916 р. повітовий предводитель дворянства Катеринославської губернії виконував обов'язки голови податкового відділу, земського зібрання, комітету піклувальників про народну тверезість, відділу військової присутності, дворянської опіки, земельної комісії, училищної ради, був членом губернського статистичного комітету [6]. Крім того, існували ще так звані "особливі обов'язки", які були визначені в різних статутах, положеннях, наказах, яких в російській адміністративній практиці було багато. До того ж, майже кожна громадська організація в губернському центрі намагалася включити до свого складу предводителя дворянства, хоча б в якості почесного члена.

Статус голови місцевої станової організації надавав предводителю дворянства певну свободу дій. Відповідальним предводитель був лише перед людьми, які його обрали – місцевими дворянами. Губернські органи влади не мали права наказувати йому або надсилати розпорядження; не мали права вимагати від нього звітів, рапортів, пояснень. Предводитель спілкувався безпосередньо з губернатором, однак жодної вказівки щодо його підлеглості губернатору в російському законодавстві не існувало.

Не зважаючи на складність та відповідальність роботи предводителя дворянства, державного жалування він не отримував. Дворянське товариство

вважало, що їх обранець – людина заможна й на життя йому не потрібно заробляти. Щодо держави – вона підтримувала предводителів традиційним шляхом: пожалуванням чинів та орденів. Губернські предводителі дворянства, які прослужили на цій посаді два терміни (по три роки кожний), затверджувалися в чині статського радника, три терміни – дійсного статського радника, що відповідало військовому чину генерал-майора.

У ХІХ ст. на дворянських зборах обирали предводителів дворянства та урядовців губернського рівня (54 виборні посади у Катеринославській та 41 виборна посада у Херсонській губерніях). На початку ХХ ст. дворянські установи діяли в усіх восьми повітах Катеринославської губернії. Проаналізуємо склад органів станового управління Катеринославської губернії за відомостями 1916 р. Усього на службі в повітових дворянських корпоративних установах краю були задіяні 32 дворянина. Повітові предводителі дворянства були представлені особами, що мали чини від дійсного статського радника (4 предводителя) до надвірного радника (1 особа). Іншими словами, всі повітові предводителі дворянства належали до спадкових дворян і займали вищі щаблі в державній ієрархії імперії – ранги від ІІ до VII.

До складу повітових дворянських правлінь входило, як правило, по 4–5 дворян, хоча зустрічалися й такі повіти, дворянське правління яких складалося лише з 2 осіб (Маріупольський). Практично в кожному правлінні були дворяни-військовослужбовці у відставці, а в Новомосковському – навіть 2 особи (генерал-майор та гвардії полковник).

Аналіз складу дворянських правлінь губернії свідчить, що найбільшу кількість становили військовослужбовці – 7 осіб (21,8%) ранги яких коливалися від генерал-майора (IV клас) до поручика (X клас). Серед цивільних чинів більшість у повітових правліннях належала спадковим дворянам (52%). Решта діячів корпоративних установ були особистими дворянами й мали чини від титулярного радника (IX) до колезького реєстратора (XIV).

Серед губернських предводителів дворянства Херсонської губернії виділялися свої «довгожителі». Так, М. Сухомлинов обіймав цю посаду

протягом 22 років, І. Куріс – 18 років. У різні часи цю корпоративну організацію очолювали брати Ерделі.

В Криму перші дворянські вибори були організовані в січні 1787 року. Ідентифікація татарського дворянства була ще попереду, тому у перших дворянських зборах брали участь ті, кого було внесено до дворянських списків, які велися мурзами. Нечисленне нетатарське дворянство на той час складалось переважно з обласних урядовців нижчих рангів. Першими повітовими предводителями дворянства були обрані: Абдувелі ага Топечокракський (Сімферополь), майор Атай мурза Ширинський (Феодосія), Усеїн бей Мансурський (Перекоп), Арсланш мурза Ширинський (Євпаторія). Першим таврійським предводителем був обраний Мехмет бей Ширинський. Усі місця депутатів, засідателів як дворянських опік, так і верхніх та нижніх земських судів були заміщені мурзами [7, с. 90–96].

У Таврійській області наприкінці XVIII ст. не існувало жодних дворянських установ. Це пояснюється малочисельністю дворянського стану на півострові. Крім того, більшість дворян, які володіли маєтностями у Таврії, були вписані до дворянських родовідних книг інших губерній, де вони також мали земельну власність. Кримське дворянство від решти дворянської південноукраїнської спільноти відрізнялось також тим, що значна його частина була представлена грецькими і татарськими дворянами, юридичний статус яких не був визначений остаточно.

Чергові дворянські вибори відбулися у серпні 1803 р., вже після створення Таврійської губернії. Перші збори очолив дворянин грецького походження Євстафій Іванович Нотара – фактично перший губернський предводитель дворянства півострова. Обов'язки губернського предводителя Євстафій Іванович виконував до 1809 р. Очоливши губернську дворянську станову організацію, Є. Нотара докладав чимало зусиль для вирішення станових питань, більшість з яких були пов'язані зі справами дворян грецького і татарського походження, які внаслідок незнання російської мови та невизначеності статусу не виявляли особливого бажання брати участь у діяльності організації.

Серед губернських предводителів дворянства Таврійської губернії прізвище Нотара з'явилося ще раз у 1826 р., коли на цю посаду було обрано сина Є. Нотари Степана – капітана артилерії, який виконував обов'язки предводителя протягом двох термінів. Ще один з представників цієї родини – Іван – також декілька разів обирався на посаду феодосійського повітового предводителя дворянства [8, с. 303].

На початку XIX ст. відбулися зміни в організації роботи дворянських зборів Таврійської губернії, які полягали у значному обмеженні мусульманських дворян у виборчих правах. Указ від 8 жовтня 1802 р. докладно регламентував систему управління Таврійською губернією, фактично забороняючи місцевим аристократам брати участь у роботі дворянських корпоративних органів, мотивуючи цю заборону необізнаністю татарського дворянства з російським законодавством та російською мовою. За пропозицією таврійського губернатора О. Баранова у 1806 р. були переглянуті штати губернії, що призвело до заборони таврійським дворянським зборам обирати посадовців практично на всі управлінські посади. Це свідчило про повне позбавлення татарського нобілітету виборчих прав.

Місцеве дворянство неодноразово намагалося змінити таку ситуацію, звертаючись до керівників краю з відповідними клопотаннями (1827 р. – до Ф. Палена, 1828 р. – до М. Воронцова), однак урядовці не поспішали давати дозвіл на відновлення виборчих прав, посиляючись на нездатність місцевого дворянства виконувати адміністративні функції [9, арк. 36, 71, 84–88 зв.].

Серед відомих керівників губернії середини XIX ст. ми можемо назвати родину Олівів. Вищу посаду в дворянській ієрархії губернії займали у різні часи батько і син – Олів Віліам Миколайович та Олів Вівіан Віліамович. Старшого з Олів, француза за походженням у 1845 та 1848 рр. обирали ялтинським повітовим предводителем дворянства, а з 1849 по 1853 рр. Віліам Миколайович виконував обов'язки губернського предводителя дворянства.

Предводителі дворянства Таврійської губернії належали до різних релігійних конфесій. Так, представники родини Оліва були католиками, Г.

Мурзаєв належав до вірмено-католицької конфесії, а М. Оран-Крим-Гірей-Адил-Гірей – до англіканської. Цікавим є той факт, що в губернії, де більшість дворянських виборців були мусульманами, губернський предводитель з татар був обраний лише один раз.

Щодо попередньої діяльності обраних предводителів, ситуація була схожою з Катеринославською губернією – переважна їх більшість мали військові чини. З 16 губернських предводителів дворянства 12 зробили військову кар'єру.

Серед предводителів кримського дворянства помітною фігурою був Дмитро Євlampійович Башмаков, який виконував обов'язки предводителя таврійських дворян з 1832 по 1834 рр. Він походив з дуже бідної дворянської родини Симбірської губернії (володів лише 2 кріпаками), однак завдяки своїм особистим якостям зміг зробити блискучу військову кар'єру. Ще більш успішною була кар'єра іншого губернського предводителя – Олександра Івановича Казначеева. Як і Башмаков, О. Казначеев мав досить скромні статки (маєток у Рязанській губернії і 25 душ селян). Завдяки своїй дружині – княгині Варварі Дмитрівні Волконській – О. Казначеев увійшов до вищих щаблів дворянської аристократії Російської імперії. У 1829 р. його було призначено на посаду таврійського цивільного губернатора, а в 1845 р. таврійські дворяни обирають О. Казначеева губернським предводителем дворянства [10, с. 226]. На думку сучасників, Олександр Іванович був талановитим адміністратором і авторитетною людиною та якнайкраще відповідав цій посаді.

Наступний представник кримської дворянської верхівки, що залишив помітний відбиток у становленні станових корпоративних установ в краї Василь Іванович Попов, нащадок секретаря Г. Потьомкіна Василя Степановича Попова. Василь Іванович – один з найбагатших таврійських предводителів: лише у Таврійській губернії йому належало майже 100 тис. дес. землі. Як і його попередник, обов'язки губернського предводителя дворянства виконував протягом двох термінів.

Наведені приклади яскраво свідчать, що наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. служба на виборних дворянських посадах була вже самостійним видом діяльності і шляхом для швидкого кар'єрного росту. Вірніше сказати – фінальним акордом службової діяльності, тому що практично всі губернські предводителі дворянства до їх обрання вже були людьми відомими та успішними.

Майже одночасно зі становленням дворянської корпоративної організації у Таврійській губернії проходять аналогічні процеси й у Бессарабії. Тривалий час питання про створення корпоративної організації дворянства краю та обрання її лідера – предводителя дворянства – залишалося нерегульованим.

З 1816 р. в різних документах зустрічається прізвище надвірного радника Дмитра Ришкана, який бере активну участь у різних зборах та комісіях і підписується «Маршал дворянства». Очевидно, його й потрібно вважати першим бессарабським предводителем дворянства, тим більше, що з червня 1818 р. він отримав цей статус на законних підставах. Однак з'ясувати, хто, де й коли призначив Дмитра Ришкана “маршалом” неможливо, бо не знайдено жодного документа, який би давав відповідь на ці питання.

Робота зі створення корпоративної дворянської організації в Бессарабії значно активізувалася в травні 1818 р., після відвідування Кишинева імператором Олександром І та видання Статуту, в якому чітко прописано, що «Бессарабському дворянському товариству дозволяється мати дворянські збори для обрання чиновників на посади, які знаходяться у його (товариства – Л.Ц.) підпорядкуванні» [11, с. 224–225].

У роботі перших організаційних дворянських зборів взяли участь 72 дворянина області. На той час, за класифікацією О. Крупенського, бессарабське дворянство поділялося на три категорії: перша – нечисельна, але впливова та сильна своїм авторитетом партія молдавських бояр; друга – дворяни, що переселилися до Бессарабії з інших російських губерній; третя – найбільша та “найменш дисциплінована” група місцевих дворян, “вписана у дворянські книги через недогляд” [12, с. 14].

Головним питанням порядку денного дворянських зборів стало обрання обласного маршала або предводителя дворянства. Список претендентів на цю посаду складався з шести осіб: статський радник О. Гика, колезький асесор І. Дониц, титулярний радник князь Кантакузин, надвірний радник І. Мілло, надвірний радник Д. Ришкан, колезький радник І. Стурдза. Всі вони належали до місцевої еліти, були відомими особами, користувалися довірою з боку царської адміністрації.

Незважаючи на те, що перші збори пройшли дуже бурхливо, головне завдання було виконано – було обрано першого бессарабського предводителя дворянства, яким став Д. Ришкан, представник досить відомої в Молдавському князівстві родини, володар маєтків Вистерничени та Бубуєчи, за якого проголосували 154 особи і тільки 46 були проти. З цього часу Д. Ришкан стає легітимним предводителем Бессарабського дворянства, виконуючи ці обов'язки до 4 січня 1822 р. [13, арк. 63].

Становлення дворянської корпоративної організації в Бессарабії проходило надзвичайно важко, спричиняючи низку серйозних політичних конфліктів та негараздів серед дворянських груп. Це зумовлювалось тим, що молдавське дворянство було дуже неоднорідним, багато бояр та їх дітей втрачали прибуткові посади, продовжувався процес майнового розшарування серед місцевої знаті.

На чергових виборах, які відбулися у 1821 р., було обрано наступного обласного предводителя дворянства – ним став колезький радник І. Стурдза – представником відомого та чисельного боярського роду, витоки якого знаходять документальне підтвердження в джерелах XV ст. З 1821 р. І. Стурдза працював у складі дворянської комісії, що дозволило йому заручитися підтримкою з боку як державної влади, так і місцевих аристократів і одержати перемогу на виборах, в яких брали участь 134 дворянина [14, арк. 14–15].

Будучи предводителем обласного дворянства, І. Стурдза брав участь у діяльності різних громадських організацій, проведенні різноманітних акцій. Так, він головував в комісії, яка була створена у 1824 р. для проведення в

Бессарабії перепису населення. Після закінчення трирічного терміну діяльності, у 1825 р., передав справи й вийшов у відставку. Вже згадуваний відомий мемуарист П. Вігель так описував І. Стурдзу: «найкращий та найсправедливіший серед смертних, ніколи не починав судових процесів, не брав підряди, не робив боргів і не інтригував проти будь-кого. Це був тип європейця, блискуче освіченого, з бездоганними манерами, доброго та ввічливого у спілкуванні» [15, с. 235].

Нагадаємо, що 7 травня 1823 р. повноважним намісником Бессарабії було призначено Новоросійського генерал-губернатора графа М. Воронцова, який був прихильником уніфікації адміністративного управління краєм за загальноросійським зразком. За часів М. Воронцова місцеві мешканці на виборних посадах стали замінюватися російськими урядовими чиновниками; відбувалося поступове обмеження прав дворянства щодо управління краєм, були звужені функції Верховної Ради та місцевих предводителів дворянства. Крім того, були здійснені кроки у напрямку поступової ліквідації відкупної системи призначення на посади та інституту справників.

Новим обласним предводителем дворянства у 1825 р. став статський радник І. Башота, рід якого був у перших боярських чинах Молдавського князівства [16, арк. 8]. З 1814 р. працював у адміністративних органах краю – управляючим експедиції державних прибутків та інших зборів, справником Оргеєвського цинуту, членом бессарабського тимчасового комітету, обласним прокурором, був членом Кишинівського громадського комітету з надання матеріальної підтримки населенню Греції, одним з директорів Бессарабського відділення Російського біблейського товариства. За участь у врегулюванні спірних справ між казною та нащадками князя Манук-бея отримав чин колезького радника.

Обрання І. Башоти предводителем дворянства свідчило, що він користувався водночас довірою з боку керівництва області та повагою місцевого дворянства. Однак 29 січня 1829 р. І. Башота складає свої повноваження, передавши правління ясьському предводителю дворянства О.

Леонарду, і від'їжджає до Молдавії. У 1831 р. він виходить із російського підданства і остаточно залишає Російську імперію. На наш погляд, однією з причин цього кроку було несприйняття нових правил управління в краї (“Установи для управління Бессарабською областю”, 1828 р.), які значно звужували автономні права Бессарабії в складі імперії.

З січня 1829 р. обов'язки предводителя бессарабського дворянства виконував яський предводитель Олександр (Алеку) Павлович Леонард. Це була надзвичайно освічена людина, він мав іноземну університетську освіту, за активну боротьбу з епідемією чуми в Бессарабії був нагороджений діамантовим перснем. Під час одного зі спалахів чуми в краї у 1830 р., особисто організовуючи протичумні заходи в Кагульському повіті, він помер. Його вважали більш імовірним кандидатом на посаду обласного предводителя дворянства на виборах у 1831 р.

19 жовтня 1831 року новим предводителем Бессарабського дворянства було обрано Єгора Івановича Димитріу, який виконував ці обов'язки майже 10 років – до 1841 р. За той час, коли Димитріу очолював обласну корпоративну організацію бессарабського дворянства, до родовідної книги було включено ще 39 боярських родів [17, с. 41]. За свою службу Є.Димитріу був нагороджений орденом Володимира IV ступня, в 1836 р. отримує імператорський подарунок – діамантовий перстень.

В серпні 1841 р. відбулися чергові вибори: предводителем дворянства області стає Іван Михайлович Стурдза, який вдруге займає цю посаду. Цікаво, що І.М.Стурдза пробув на цій посаді три трирічних виборчих терміни. Досить тривале перебування Стурдзи на цій посаді багато в чому пояснюється його особистими якостями, вмінням знаходити спільну мову і з владою, і з місцевими дворянами. За роботу І.М.Стурдзу було нагороджено орденами Св. Ганни (II ст.) та Св. Володимира (IV ст.), а в 1842 р. пожалувано чином дійсного статського радника.

До середини XIX ст. дворянство Бессарабії набуло певного соціального та адміністративного досвіду, остаточно сформувавшись як управлінський та

служилий стан, з якого формувалася політична еліта краю. Особливу активність в роботі корпоративних організацій області бессарабське дворянство виявило у 30–60-х рр. XIX ст.

На зміну І.М.Стурдзі в червні 1850 р. приходять Єгор Олександрович Бальш, який виконує обов'язки предводителя бессарабського дворянства до лютого 1857 р. Є.О.Бальш народився в м. Ясси, в родині знатного молдавського боярина. Більше 18 років він жив у Бессарабії, налагоджуючи господарство в своїх бессарабських маєтках. В 1844 р. його було внесено до родовідної книги бессарабського дворянства. В 1845 р. Є.О.Бальш організував благодійну акцію, яка вже за його життя створила йому добру славу і довго підтримувала престиж роду після його смерті – відкрив у Кишиневі дитячий притулок для хлопців – перший в Бессарабії приватний благодійний заклад.

В особі Єгора Бальша до вершини обласної дворянської станової влади прийшов давній боярський рід, відомий далеко за межами Бессарабії, який мав найбільш показові атрибути знатності: красивий родовід й легендарне багатство - після його смерті нащадкам залишилося 14,5 тис. десятин землі вартістю в 300 тис. крб.

Імперський уряд приділяв пильну увагу також кандидатам на дворянські посади повітового рівня, іноді відкрито підтримуючи династичні традиції. Досить довгий час посаду Оргєєвського предводителя обіймали представники дворянської родини Донічів: у 1831–1834 рр. – М.М. Доніч; 1834–1837 рр. – М.Є. Доніч, 1844–1847 рр. – О.М. Доніч, 1847–1850 рр. – знову М.Є. Доніч. У Хотинському повіті позиції місцевого дворянства відстоювали дворяни М. Торхін (1828–1831 рр.), К. Талпа (1831–1837 та 1847–1850 рр.), К. Кіруш (1837–1844 рр.), князь М. Кантакузин (1844–1847 рр.) [18, арк. 78].

Наприкінці XIX – на початку XX ст. в середовищі бессарабського дворянства накопичилось настільки багато проблем, що в практику досить міцно увійшли надзвичайні дворянські збори. До цього ж часу відносяться спроби надати більш організованого, цілеспрямованого характеру витраті дворянських громадських капіталів.

Останнім губернським предводителем дворянства Бессарабії був Роман Григорович Доливо-Добровольський (21 лютого 1914 – 3 червня 1923 рр.), час роботи якого співпав з важкими випробуваннями як для держави взагалі, так і для Бессарабії.

Протягом розглянутого періоду спостерігається ускладнення функцій, ролі і значення предводителів дворянства, що було зумовлено специфікою перетворень, які проводив царський уряд в імперії в цілому, та у південноукраїнських землях тощо. Предводителі дворянства регіону відіграли важливу роль в консолідації місцевого нобілітету, доклали багато зусиль для мобілізації ресурсів дворянського стану.

Список використаної літератури

1. *Головин К.* Наше местное управление и местное правительство / К. Головин. – М, 1884; *Грибовский В. М.* Государственное устройство и управление Российской империи / В. Грибовский. – Одесса, 1912.

2. *Ильин А. В.* Юридические основания сословных корпораций дворянства в великорусских губерниях Российской Империи / А. В. Ильин // История российских дворянских организаций и учреждений. Второй научный семинар Санкт-Петербургского дворянского собрания. – СПб., 1996; *Сурева Н. В.* Джерела формування дворянського стану на півдні України (остання чверть XVIII ст.) // Історія України. Маловідомі імена, події, факти: (зб. статей) / Н. В. Сурева. – Вип. 6. – К.: Рідний край, 1999.

3. *Материалы* Екатерининской Законодательной комиссии. Большого собрания дневные записки // Сб. Императорского рус. ист. о-ва. – Т. 32. – СПб., 1881. – С. 630–682.

4. *Туркистанов Н. Н.* Губернский служебник, или список генерал-губернаторам, правителям, поручикам правителя, председателям уголовной и гражданской палат и дворянским предводителям в 47 наместничествах (1777–1796 г.) / Н. Н. Туркистанов. – СПб., 1869. – 108 с.

5. *Машков В.* Первые дворянские выборы в г. Екатеринославе в 1791 г./ В. Машков // Летопись Екатеринославской уездной архивной комиссии. – № 8. – С. 68–75.

6. *Адрес-календарь* и памятная книжка Екатеринославской губернии на 1916 г. – Екатеринослав: Изд-во губерн. стат. ком., 1916. – 320 с.

7. *Циганенко Л. Ф.* Дворянство Півдня України: монографія / Л. Ф. Циганенко. – Ізмаїл: СМІЛ, 2009. – 384 с.

8. *Сухомлина С. П.* Предводители дворянства Таврической губернии / С. П. Сухомлина // Культура народов Причерноморья. – 1998. – № 5. – С. 302–309.

9. *Державний архів Одеської області* (далі ДАОО), ф. 1. Канцелярія Новоросійського і Бессарабського генерал-губернатора (1828–1874 рр.), оп. 191, спр. 82. По прошенію кримських татар о підтвердженні височайше підписаних даних им привілецій и о дарованні татарському дворянству способів к службі, обученію русского языка и законовѣденія (за 1825 р.), 111 арк.

10. *Шарапа В. Ф.* Таврический губернатор А. И. Казначеев / В. Ф. Шарапа, А. А. Непомнящий // *Культура народов Причерноморья*. – 1997. – № 2. – С. 226–229.

11. *Устав образования Бессарабской области*. № 27357 (29 апр. 1818 г. // Полное собрание законов Российской империи (далі ПСЗ). – СПб. : Тип. 2-го Отд-нія Собственной ЕИВ Канцелярии, 1830. – Т. XXXV. – С. 222–227.

12. *Крупенский А. Н.* Краткий очерк о Бессарабском дворянстве 1812–1912 : к столетнему юбилею Бессарабии / Александр Николаевич Крупенский. – СПб. : Тип. Р. Голике и А. Вильборг, 1912.– 64 с.

13. *Національний архів Республіки Молдова* (м. Кишинів) (далі НАРМ), ф. 88. Бессарабське дворянське депутатське зібрання (1822–1917 рр.), оп. 1, спр. 9. Переписка депутатского собрания с Бессарабским областным правительством, Бессарабским губернатором и др. на прошения разных дворян разных губерний о причислении их к бессарабскому дворянству (11 декабря 1816 – 18 декабря 1904 гг.), 337 арк.

14. *НАРМ*, ф. 88. Бессарабське дворянське депутатське зібрання (1822–1917 рр.), оп. 1, спр. 58. Об учреждении в Бессарабской области Дворянского депутатского собрания (8 февраля 1821 – 11 января 1824 гг.), 258 арк.

15. *Вигель Ф. Ф.* Замечания на нынешнее состояние Бессарабии // [Соч.] Филиппа Филипповича Вигеля. – М. : Унив. тип., 1892. – (Прил. к журн. «Русский архив», 1893, № 3).

16. *НАРМ*, ф. 88. Бессарабське дворянське депутатське зібрання (1822–1917 рр.), оп. 1, спр. 116. Родословная книга о дворянах бессарабских, доказавших дворянство свое в 1826 г., составленная в Бессарабском дворянском собрании, ч. 4, 28 арк.

17. *Бессарабия* : Географический, исторический, статистический, этнографический, литературный справочный сборник / под ред. Павла Александровича Крушевана. – М. : Газ. «Бессарабец», 1903. – 520 с.

18. *НАРМ*, ф. 88. Бессарабське дворянське депутатське зібрання (1822–1917 рр.), оп. 1, спр. 419. Циркуляры Министерства внутренних дел о назначении жалования предводителям дворянства и увеличении количества чиновников (5 января 1829 – 15 ноября 1834 г.), 125 арк.